

Giganci Nauki

<https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/84353,Heweliusz-Jan.html>
2022-10-06, 12:11

Heweliusz Jan

HEWELIUSZ (Hewelcke, Hövelke, Höfelcke, Hefelke, Hevelius) Jan (Johann, Hans, Johannes) (28 I 1611, Gdańsk – 28 I 1687, tamże), astronom, browarnik. Syn Abrahama i Korduli z Heckerów, zamożnych mieszczan.

Od 1618 uczył się w gdańskim Gimnazjum Akademickim, w 1622 został immatrykulowany na uniwersytecie w Królewcu, od 1627 kontynuował studia w Gdańsku. Zainteresowanie naukami ścisłymi i astronomią rozwijał pod wpływem P. Krügera; dzięki niemu rozpoczął w 1628 pomiary deklinacji magnetycznej w Gdańsku, stając się współodkrywcą jej wiekowych zmian. W 1630 udał się na studia prawnicze na uniwersytet w Lejdzie, skąd po roku wyruszył do Anglii. Od 1631 przebywał we Francji, nawiązując bliższe kontakty z takimi uczonymi, jak P. Gassendi, M. Mersenne i A. Kircher. W 1634 powrócił do Gdańska i włączył w interesy rodzinne. 21 III 1635 poślubił Katarzynę Rebeschke, która wniosła w posagu browar i dwa domy przy ul. Korzennej 53 i 54. Po śmierci ojca odziedziczył dom i browar przy ul. Korzennej 55, po śmierci matki – browar przy ul. Piwnej. Od 1636 był członkiem, a od 1643 starszym cechu browarników. W 1641 został ławnikiem Starego Miasta, w 1651 rajcą. W 1660, 1669 i 1679–86 piastował stanowisko rzecznika Rady Starego Miasta. Z ramienia Rady Głównego Miasta pełnił też funkcję inspektora cechów wiadrozników, skrzyniarzy, szklarzy, piwowarów, kramarzy i rzeźników. Uznanie międzynarodowe, udokumentowane m.in. członkostwem londyńskiego Royal Society (dyplom z 11 V 1664), przyniosły mu prace astronomiczne. Jego pierwsze obserwatorium, na poddaszu jednego z domów przy ul. Korzennej, powstało na początku lat 40., drugie – jedno z największych w ówczesnej Europie – 10 lat później na dachach trzech kamienic przy tej samej ulicy. Wyposażał swoje obserwatoria w instrumenty wykonywane samodzielnie lub pod własnym kierunkiem, jak również w kupowane u innych wytwórców. Najważniejsze

instrumenty H. służące do pomiarów pozycyjnych to: dwa wielkie kwadranty azymutalne (promień 1,4 i 1,9 m), wielki sekstans (promień 1,7 m) i wielki oktant (promień 2,5 m) – wszystkie mosiężne, bez celownic optycznych. Do innych obserwacji służyły teleskopy, z których największy miał długość 39 m. Wśród znaczących osiągnięć w dziedzinie konstrukcji innych przyrządów należy wymienić polemoskop (prototyp peryskopu z 1637, opisany w 1647 w dziele *Selenographia*) i prowadzone niezależnie od Ch. Huygensa prace nad mechanizmem zegara wahadłowego (*Machinae coelestis pars prior* 1673).

Pierwszy systematyczny program badawczy H. zaowocował dziełem *Selenographia* (1647), zawierającym mapy Księżyca, nomenklaturę księżycową, pierwszy kompletny opis libracji optycznej Księżyca i atlas jego faz. Wyniki dalszych badań nad libracją H. przedstawił w traktacie *De motu Lunae libratorio...* (1654). Był zaangażowany w prowadzoną przez astronomów europejskich dyskusję na temat charakterystycznego wyglądu Saturna, co zaowocowało rozprawą *Dissertatio de nativa Saturni facie...* (1656). Obserwację przejścia Merkurego na tle tarczy Słońca 3 V 1661 opisał w pracy *Mercurius in sole visus...* (1662). Rezultaty własnych obserwacji komet (kilka z nich odkrył), opisy historycznych pojawień się 250 komet i rozważania o ich naturze zawarł w dziele *Cometographia* (1668). Prezentacji obserwatorium i instrumentów oraz opisom obserwacji są poświęcone *Machinae coelestis pars prior* (1673) i *Machinae coelestis pars posterior* (1679). 26 V 1679 do H. zawitał E. Halley, który podczas ponad miesięcznego pobytu potwierdził dokładność astrometrycznych pomiarów gdańszczanina, oddalając zarzuty stawiane przez R. Hooke'a i J. Flamsteeda. 26 IX 1679 domy przy Korzennej wraz z obserwatorium strawił pożar; odbudowane obserwatorium już nie osiągnęło pod względem wyposażenia dawnej świetności. Wydarzenia te Heweliusz przedstawił w książce *Annus climactericus* (1685). Katalog ponad 1500 gwiazd, z których współrzędne blisko 500 wyznaczył jako pierwszy, oraz atlas nieba przedstawiający 56 konstelacji – *Prodromus astronomiae* i *Firmamentum Sobiescianum, sive Uranographia* – przygotowała do druku i wydała w 1690

druga żona, Katarzyna Elżbieta Koopman (1647–93). H. poślubił ją w 1663 i jej udział w obserwacjach astronomicznych uwiecznił w tekście i na rycinach *Machinae coelestis pars prior*. W katalogu i atlasie wyodrębnił 9 nowych gwiazdozbiorów: Tarczę Sobieskiego, Rysia, Sekstans, Jaszczurkę, Małego Lwa, Liska z Gęsią, Mały Trójkąt, Cerbera i Górę Menal; sześć pierwszych nazw pozostaje w użyciu do dziś. Łącznie publikacje naukowe H. obejmują 21 druków zwartych i ponad 30 artykułów (w takich czasopismach, jak „Acta Eruditorum” i „Philosophical Transactions”). Gdańszczanin bardzo dbał o wysoką jakość edytorską swoich dzieł i jest uważany za jednego z najważniejszych twórców wizualnego języka prezentacji treści naukowych w XVII wieku; niektóre ilustracje rytował samodzielnie. Początkowo swoje prace drukował w gdańskich oficynach; po uzyskaniu 3 II 1662 od króla Jana II Kazimierza przywileju prowadzenia własnej drukarni następne dzieła wydawał u siebie. Przywilej drukarski nie był jedynym wsparciem ze strony koronowanych głów. W 1662 cesarz Leopold I przyznał mu przywilej chroniący jego prawa wydawnicze na terytorium cesarstwa. Od 1664 przez 8 lat otrzymywał od króla Francji Ludwika XIV roczną pensję; uzyskał też od niego jednorazową kwotę po spłonięciu obserwatorium. W 1677 król Jan III Sobieski zwolnił H. z małżonką z płacenia podatków związanych z warzeniem i sprzedażą piwa oraz przyznał astronomowi roczną pensję; król wspierał również finansowo odbudowę zniszczonego obserwatorium i pośmiertne wydanie katalogu gwiazd i atlasu nieba.

H. został pochowany w kościele św. Katarzyny w Gdańsku. Po śmierci drugiej żony spuścizna po H. (instrumentarium, biblioteka, zbiór płyt miedziorytniczych) uległa rozproszeniu i w znacznym stopniu zniszczeniu. Zachowała się obszerna naukowa korespondencja (ok. 2800 listów), zebrana przez astronoma z myślą o druku. H. jest uważany za najwybitniejszego po M. Koperniku astronoma działającego na ziemiach polskich.

PSB (E. Rybka).

Jan Heweliusz, red. M. Pelczar i J. Włodarczyk, Radom 2011; K. Müller: *How to Craft Telescopic Observations in A Book: Hevelius's „Selenographia” (1647) and Its Images*, „Journal for the History of Astronomy” 2010, Vol. 41; T. Olczak: *Jan Heweliusz i magnetyzm ziemski*, „Postępy Astronomii” 1955, t. 3, z. 2; P. Rybka: *Instrumentarium astronomiczne Heweliusza (geneza i rozwój konstrukcji)*, Wrocław 1987; tegoż: *Heweliusz*, Warszawa 1989; tegoż: *Katalog gwiazdowy Heweliusza*, Wrocław 1984; K. Targosz: *Jan Heweliusz. Uczony-artysta*, Wrocław 1979; F. Verbunt i R.H. van Grant: *The Star Catalogue of Hevelius. Machine-Readable Version and Comparison with the Modern Hipparcos Catalogue*, „Astronomy & Astrophysics” 2010, Vol. 516; J. Włodarczyk: *Libration of the Moon, Hevelius's Theory and Its Early Reception in England*, „Journal for the History of Astronomy” 2011, Vol. 42.

Jarosław Włodarczyk

[Poprzedni](#)
[Następny](#)